

JOAQUIM MIRET I SANS, HISTORIADOR DE LES CONTRADES PIRINENQUES, RECOPIADOR DELS MÉS PRIMITIUS TESTIMONIS DE LA PARLA CATALANA*

Jesús ALTURO I PERUCHO
Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica
Universitat Autònoma de Barcelona

Hom diria que Joaquim Miret i Sans va nèixer dues vegades. Per a algun historiador vingué al món un 9 d'abril, per a d'altres un 17 d'aquell mes. Només hi ha total acord en l'any d'aquesta efemèride: el 1858. D'altra banda, ningú no discrepa sobre la data exacta de la seva mort: el 30 de desembre de 1919; als 61 anys d'edat, doncs.

Com que sols tenim confirmat un dia per al seu traspàs, potser la segona data del seu naixement, ens autoritza a suposar, no sense fonament, que Miret i Sans encara és viu. I, certament, el cèlebre historiador viu, si més no, en el record agraït de tots els qui ens dediquem a l'esbarjo, no sempre innocent, de remenar papers, pergamins, papirs o pedres que guarden alguna memòria dels nostres avantpassats.

Joaquim Miret i Sans nasqué en el si d'una família benestant de la Barcelona del Nou-cents. Però l'interès per dedicar-se als estudis històrics, fins al punt de decidir-lo a una mena de consagració plena, no li degué pervenir de seguida. Altrament, de ben segur hauria actuat com alguns companys seus que optaren pels estudis de Dret per complaure els pares i es llicenciaren també en Lletres per donar sortida als seus propis anhels i vocació. Que aquest era un capteniment generalitzat a la seva època, prou ens ho recorda un altre historiador de les primitives parles romàniques, Ramón Menéndez Pidal. Deia el gran filòleg: «Bien sabemos los que, poco más o menos, somos de esa época, por qué había que estudiar a la vez Derecho y Letras: una carrera para contentar a los de casa, otra para satisfacer nuestras aficiones».

I no ens pensem pas que aquesta orientació utilitària dels estudis sigui cosa recent. Ja els poetes goliàrdics de l'Edat mitjana s'exclamaven:

* Conferència de cloenda de l'Exposició sobre el centenari de la mort de l'historiador Joaquim Miret i Sans, dictada el 22 de gener de 2020 a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans sota la presidència de la Sra. Eugènia Serra, directora de la Biblioteca de Catalunya, i del Dr. Jaume de Puig, vicepresident de l'Institut d'Estudis Catalans.

Seminat Gramatica, semper tamen indiget,
Lex autem et Phisica manipulos colliget.

Miret, però, es doctorà en Lleis, sense que entrés mai a la Facultat de Filosofia i Lletres. D'altra banda, segons ha posat de manifest darrerament Jordi Vidal (2019), que ha escorcollat els seus expedients acadèmics, Miret no fou en cap moment un estudiant globalment brillant, ni sobresortí en cap disciplina particular.

Només ens és llegut de sospitar una inicial inclinació envers els estudis medievals en l'elecció del tema de la seva tesi doctoral, *Examen crítich del Còdich dels Usatges*, defensada el 9 de maig de 1882. Tot i això, hi devia esmerçar uns esforços parsimoniosos i discontinus, i aplicar-hi un interès ben discret i mòdic perquè no obtingué sinó una qualificació justeta, no més que un trist aprovat.

De fet, segons els seus biògrafs, seria el seu amic Francesc Carreras Candi, quatre anys més jove que ell, qui, el 1892, quan Miret ja en tenia 34, el duria als arxius. Amb un entusiasme tal des de llavors que s'acabaria convertint en un notable coneixedor dels fons de l'anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó, del Gran Priorat de Jerusalem, de la Batllia del Reial Patrimoni, del de la Catedral de Barcelona... A més, també demostraria un olfacte excepcional per a la troballa i recull de documentació d'un valor singular, que adquirí sempre que li fou possible. I no feu mal fet perquè, altrament, potser aquesta rica documentació s'hauria perdut inevitablement. Però avui encara la podem consultar perquè Miret, a la fi, la llegà a l'Institut d'Estudis Catalans i és ara curosament custodiada a la Biblioteca de Catalunya.

Però, malgrat que Miret s'inicià, com acabem de veure, en els estudis històrics relativament tard, traspasat el llinar del que hauria de ser la meitat de la seva no gaire llarga vida, desplegà una intensa activitat historiogràfica, realment fecunda i en conjunt positiva, amb publicacions assídues des de 1896. Només entre aquest any i el del seu decés donà a la impremta 125 estudis remarcables, per bé que els tres darrers aparegueren pòstumament.

És veritat, però, que Miret pogué dedicar-se amb total llibertat i reposada calma als seus gustos perquè els mitjans econòmics de què disposava li permeteren de seguir sense gaires preocupacions la seva un xic tardívola vocació com a historiador. Ell no hagué de patir mai per la subsistència diària. A més, solter impenitent, «conco adinerat, que mai no volgué saber res, ni per error o somni, del sant matrimoni», en paraules de Gaziol, no hagué de fer front a les obligacions inherents als pares de família.

Acabo de referir-me a l'amistat que tingué amb Carreras Candi. Fou arran d'una invitació d'aquest altre gran historiador que ambdós començaren a col·laborar per recollir informació sobre l'antic comtat de Pallars; una obra que no arribaren a concloure, però que ja atansà el novell historiador Miret a les terres pirinenques, que sempre més van gaudir de la seva atenció preferent.

I fou justament aquesta mirada a les contrades més muntanyoses del nostre país el que portà Miret a descobrir-hi alguns dels testimonis més antics de les primeres manifestacions escrites de la nostra llengua.

A un escorcollaire tenaç i constant de la documentació d'arxiu com fou Miret, no li podia passar per alt la bona colla de paraules i frases ja plenament catalanes que suren en

els textos mal llatinitzats dels nostres temps altmedievals. A més, per tal d'anar arreplegant aquestes primeres manifestacions de la nostra parla, podia comptar amb l'exemple de Julià Bernat Alart (1824-1880), de preparació professional més específica i sòlida, en ser arxiver d'ofici. I ja, d'abans, Miret hauria tingut ocasió, sens dubte, de constatar l'existència de diplomes arromançats llegidors en obres de referència, com la *Marca Hispanica*, les *Memorias de la RABLB* del marquès de Llió, el *Viage literario a las iglesias de España* de J. Villanueva o en la mateixa *Historia de Catalunya* d'A. de Bofarull. I això sense oblidar el crit d'atenció i la breu recopilació de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) amb les seves *Notas de primitiva lengua catalana*, amb mostres extretes de l'ACA. O les aportacions, també força sòlides, de Mn. Pere Pujol i Tubau (1899).

Em costaria de creure que no hagués tingut en ell també una viva impressió l'aparició, el 1897, dels *Orígenes històrics de Catalunya* de Josep Balari i Jovany (1844-1904), autor, a més, d'unes *Normes ortogràfiques del català* aprofitades des de 1884 fins a les de 1913. Però, en aquest cas, sorprèn, tanmateix, la tèbia valoració que Miret sembla fer de la magna obra de Balari, la qual lloa moderadament i només amb major evidència quan Balari ja era mort.

Però passem per alt ara aquesta qüestió, tot deixant constància del gran mèrit que té l'obra de Josep Balari i Jovany, la qual conté *in nuce* les línies de recerca i els mètodes d'anàlisi més sòlids per arribar a un coneixement fonamentat dels nostres orígens històrics i culturals com a poble perfectament individualitzat.

Si ens centrem, en aquests moments, en el procés d'aprofitament de les fonts documentals per a un millor coneixement històric de la nostra llengua, hi podem reconèixer tres etapes bàsiques:

1) De primer, quan alguns mots i alguna frase ja en català s'incorporaven d'esma en la literalitat de les transcripcions que hom feia dels documents altmedievals. Però hom donava llavors les dades sense que suscités cap comentari al respecte per part de l'editor, que, en el millor dels casos, es guardaria per a ell aquests detalls sense veure la necessitat de remarcar la seva presència ni despertar l'interès d'altres erudits presumiblement interessats per qüestions lingüístiques. Aquest podria ésser el cas d'Étienne Baluze, per exemple.

2) En un segon moment, aquestes primeres manifestacions ja desvetllaven més interès entre els editors i aquests n'arribaven a fer algun comentari o hi destinaven algun apartat específic de la seva obra. Aquest seria el cas del desaprofitat A. Campillo, de J. Caresmar, del Marquès de Llió o d'A. Bofarull, als quals podem sumar els juristes del segle XVIII que per motius judicials analitzaren molt detalladament el valor semàntic d'alguns vocables.

3) En un tercer estadi, reconeguda la importància de la recopilació d'aquestes expressions, hom procedia ja a buscar-les per si mateixes i hom en feia un arreplec específic, per bé que no sempre amb la suficient preparació paleogràfica ni prou coneixements lingüístics. Aquest seria segurament el cas del nostre Miret.

Si se'm permet un breu incís, em referiré per un moment a Antoni Campillo i Mateu (1698-1779), que acabo d'esmentar i que debades buscaríem al *Diccionari d'historio-*

grafia catalana, ni tan sols al *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. Encara sort que la *Gran Enciclopèdia Catalana* li destina tres línies i que els seus conveïns del número 11 del carrer de Petritxol, on va nèixer i morir, li dedicaren el 1963 una merescuda placa commemorativa. Però, tot i actualment arraconat, aquest arxiver, notari major diocesà de Barcelona i catedràtic del seu Seminari, fou un eclesiàstic d'una erudició digna del segle en què va viure, i autor d'un no prou aprofitat llibre *Disquisitio methodi consignandi annos aerae christianae*, de 1766. I així ens va en el camp de la cronologia, on, impunement i caparruda, ens entossudim, mandrosos i descoratjats, a mantenir-nos en l'error sense emprendre un estudi, més que necessari, urgent per deixar de cometre tantes equivocacions, tants desencerts, tants anacronismes en la reducció a l'estil modern de les calendacions medievals.

Campillo, millor llatínia que no pas paleògraf (del nostre *Erouigius cognomento Marco*, n'arriba a fer un fals *Georgius*), fou atent a les particularitats del llatí medieval i àdhuc al significat exacte d'alguns mots catalans. Ja en la seva *Praefatio* a l'*Appendix quorundam veterum analectorum ex medio Aevo*, una breu, però intel·ligent, selecció d'alguns documents que acompanyà d'unes curtes, però ben interessants, explicacions, es fixà en la paraula *bagassa*, que J. Coromines troba testimoniada en un diploma de l'any 1171 que justament li ofereix el nostre Miret en la seva magna obra *Les cases de templers i hospitalers*. I Coromines (*s. v. bagassa, DECat*) assevera que aquesta era «la dada més antiga que trobem del mot en les llengües romàniques», i no deixa d'observar que *bagassa* «en l'origen significà 'noia, minyona', si bé sempre —afegeix— amb matís més o menys depreciatiu» (ibídem).

Campillo ja identificà aquest terme en el testament sagramental d'una dona anomenada Sinyer, de l'any 1057, més d'un segle abans que qualsevol altre testimoni no sols català sinó romànic, per tant. I digué d'ell que significava simplement “serventa”: «Pro vero *Bagassa* vocabulo, accipiendum puto *famula*; quia adhuc his temporibus quibusdam in Locis Cathaloniae, et etiam Majoricis Adolescentuli, et Adolescentulae famulantes, à vulgo vocantur *Bargants*, et *Bargantas*, et decentius *Mossos*, et *Mossas*; maxime cum repugnet mulieri habere meretricem, quam his temporibus illud sonat nomen».

Malauradament, Coromines oblidà de tenir en compte aquesta aportació més precisa i exacta de Campillo. Si hagués fet cas de la seva obra, s'hauria adonat que, inicialment, la paraula no tenia cap matís pejoratiu, com tampoc no sembla tenir-lo, dit sigui de passada, en el document editat per Miret i comentat pel gran lingüista.

M'ha semblat procedent d'aturar-me un instant en Campillo no sols per retre homenatge a qui s'ho mereix, sinó també per cridar l'atenció sobre un altre autor avui oblidat, però que encara ens pot il·luminar en diversos camps. I no sols de cronologia o de numismàtica.

Retornem, però, al nostre Miret i Sans. Amb data de 1904, el mateix any del decés de Balari, Miret publicà a la *Revista de Bibliografia Catalana* l'article «El més antig text literari escrit en català precedit per una collecció de documents dels segles xiè, xiiè i xiiiè».

Aquí Miret començava el seu escrit amb unes breus i generals, però encertades, observacions lingüístiques, inspirades en paraules prèvies d'Alart. I esmentava amb reconeixement els estudis anteriors de Milà, d'Anton Bofarull i del mateix Alart. I, abans de presentar

el «llibre català, desgraciadament incomplet, que he trobat en la vila d'Organyà», publicarà també diversos documents, «alguns tots catalans, puix res es despreciable pera augmentar el nombre de paraules i frases en llengua vulgar, principalment en els segles XIÈ i XIIÈ, a fi de poder dir am proves que, no ja desde mitjans del XIIIÈ, sinó desde principi del XIIÈ, se troben molt poques variacions notables en els textos en la nostra llengua».

I començava amb un diploma editat per Guerard, de qui Miret esmenà la data, que ell feu de 1043. Es tracta de la venda d'un alou de Riells del Vallès que el comte Ramon Berenguer de Barcelona i la seva esposa Elisabet feren a favor de Gombau Ermemir. Aquí, hom esmenta en català les diverses parts que constituïen un molí, el nom dels quals en la respectiva forma llatina devia ignorar l'escrivà. Per això aquest escriví que els comtes vengueren uns molins «cum omni eorum utensilia, cum eorum regos et caput regos et gleuars et cacauars et destoledors et excurredurs et fontes cum aquis aquarum».

D'altra banda, en nota, Miret es refereix al testament dictat el 1030 per Ermengards, filla del comte Borrell de Barcelona, publicat per Carreras en el seu preuat article *Lo Montjuich de Barcelona* (1903), on, entre altres formes catalanes, també podem trobar diversos noms de la composició d'una vaixel·la d'or i d'argent: «et uexela de auro et de argento, id sunt, enapos V et gradals II, copes II et cuzlares V». Hom diria que també aquí és la dificultat de l'escrivà a trobar els noms llatins escaients el que el mogué a escriure'ls en català o en llatí ben arromançat.

Diferent és el cas de les convinences feudals, la tipologia diplomàtica possiblement més abundant en formes arromançades o plenament catalanes, per bé que, sovint, formulàries i repetitives. Aquí diria que preval la utilitat i el sentit pràctic sobre qualsevol altra consideració. Es busca l'eficàcia i la seguretat que els termes del conveni seran explícitament expressats i jurídicament ben delimitats per tal d'evitar malentesos entre les parts acordants. Interessava, i molt, de tenir els conceptes ben clars i els compromisos ben lligats. D'aquí la preferència per la llengua comuna i usual. No altrament per aquest motiu també es donava la filiació materna del signants. (Per cert, que aquesta filiació ja es troba en una donació editada per Miret del fons d'Organyà, en la qual uns pares donaren unes cases a llur fill «propter tuum bonum seruicium» escrita pel prevere Sançbert i autenticada per tres testimonis que expressaren llur filiació uterina. Aquest costum serà seguit pel deixeble de Sançbert, Onofred, i no tenir-ho en compte porta a l'error, ara no de Miret, sinó d'editors moderns de fer de Giliz, pare i no mare, com correspon, de Gilibert, el 1032.

I aquí podem llegir la convinença signada entre Hug Dalmau i Guifrè Bonfill el 1075, on hi ha alguns errors de transcripció i l'anacrònica regularització de la *v* i la *j* per al valor consonàntic de la *u* i de la *i*, cosa que segurament farà les delícies d'alguns erràtics editors moderns que professen la mateixa heretgia gramatical.

Arran de la transcripció d'alguns passatges del conveni de 1099 entre Ramon Arnall i sa muller Ermesèn i Arnall Sendred, Miret fa algunes observacions gramaticals: «En aquesta escriptura —diu— veiem ben clars i repetits els plurals en *es*», que exemplifica amb els mots *ostes et chavalcades*.

La indicació dels plurals femenins pot semblar ara una futilesa, però en el seu moment «bullia encesa la qüestió de les normes ortogràfiques». Basti recordar que un personatge tan bondadós i pacient com el venerable bisbe Josep Torras i Bages, segons diu el

seu condeixeble Guillem M. de Brocà, «no podia sofrir que l'anomenessin Torres ni qu'així escribissin son llinatge». «Soch Torras (deya) perque soch català» (Alturo 2007).

De l'any 1150 addueix tres documents més, inèdits i molt interessants. En el segon, una donació de Ramon de Cervera, acompanyat de la seva esposa Ponceta, als cònjuges Arnall de Guardialada i Guilla, hi apareix una ç, en el mot «pedriçal», però l'aparició d'aquesta nova lletra a mitjan segle XII no mereix cap comentari a Miret.

A propòsit de la ce trencada, però, en permeto d'assenyalar que els seus dos primers testimonis en català són ja del segle XI. El 1011 fou emprada la ç per primera vegada pel jutge i diaca Bonsom en el mot «i<n>noçentes», que és la glossa del lemma «Innocuos», incorporat al seu glossari adjunt al *Liber iudicum popularis* (Alturo 2003).

I encara una remarca sobre aquesta lletra desconeguda per innecessària en la llengua i l'alfabet llatins, però no en les llengües i alfabet romànics. S'ha dit que el seu origen gràfic està en una evolució a partir de la zeta. Em permeto de discrepar d'aquesta conjectura i apunto com a millor possibilitat que el seu origen sigui fruit de l'evolució de la síl·laba «ci» escrita segons el típic enllaç «cj» d'origen cursiu, el qual, a més, fonèticament, evolucionà cap al so propi de la ç. Així ho podem veure, per exemple, en *Prouintia*, *Prouincja*, *Prouença*, o en *conuenientia*, *conueniencja*, *convinença*. O en *Caça* < *Catiano*, *Lliça* < *Liciano* o *Terraça* < *Terracia*, si aquests topònims els escrivíssim correctament tal com la seva etimologia exigeix.

Miret fa una afirmació general ben certa sobre la qual caldrà tornar: «A l'entrar en el segle XIIIè comencem a trobar documents escrits totalment en llengua catalana. El primer es l'acta de capitulació del castell de Llorens, feta el 1211 per en Guerau de Cabrera, prenent la successió del comtat d'Urgell, quan fou assetjat i vençut per l'exercit reial».

També esmenta les traduccions, com la de la carta de població feta per Ramon Berenguer IV als habitants de Tortosa l'any 1149 i traduïda «a les darreries del segle XIIIè». Encara que aquí diu: «per la llengua, doncs, no ofereix interès, puix la traducció es de més de 130 o 140 anys posterior a l'original llatí».

Una traducció d'una carta de poblament podia tenir interès per al comú d'una població laica, ja no familiaritzada amb el llatí, ni tan sols entre els seus representants més conspicus, paers i síndics inclosos.

I Miret conclou la seva aportació amb la presentació de les celebèrrimes *Homilies d'Organyà*, les quals data. Diu: «El carácter de la lletra, gotica poc formada o definida; la qualitat del pergami, bastant groixut i ordinari; certes particularitats del llenguatge, comparant paraules i formes amb els documents en català que ja coneixem, ens porten a creure que aquest manuscrit es del temps del rei en Pere I *el Catòlic*, dels darrers anys del segle XIIè o de principis del XIIIè».

Naturalment, en tornarem a parlar.

Amb motiu de la celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el 1906, Miret feu una nova aportació en l'aplec de documents escrits en català. Se centrà llavors només en diplomes del temps de Jaume I, tot reaprofitant l'expressió «patrius sermo» present en la biografia que Eguinart dedicà a Carlemany per referir-se a la parla pròpia de l'emperador.

Aquesta referència li donà peu a comparar Carlemany amb Jaume I, «nostre més gran rei, lo Conqueridor de Mallorca y de Valencia, lo sobirà més acatalanat y més nacio-

nalista de tots els descendents del Comte Ramón Berenguer y de la reina Peronella». I continuà dient d'ell que «fou com aquell insigne príncep dels Franchs, un enamorat y un cultivador decidit del *patrius sermo*, de la bella parla catalana, que en son temps, en lo segle XIII era ja una llengua enterament formada, no un patuès silvestre y en període de gestació».

I aquí Miret es mostrava sensible a la identificació de les variants dialectals, car remarcà l'alt valor de dos dels documents que llavors donava a conèixer «per ser mostres raríssimes de la parla corrent en aquella centuria, en les regions de les fronteres del NO. y del SE., en la ratlla de la Ribagorça y en la d'Alacant, influïdes naturalment per la proximitat de les poblacions aragoneses y castellanés».

Es tractava d'un testament de 1247, un contracte de dret mercantil, dues sentències, un memoràndum de queixes, un rebut i unes lletres d'excusa per no haver de comparèixer en una citació judicial.

La seva collita anava sumant nous testimonis als ja arrellegats per altres (Villanueva, Capmany, Baudon de Mony, Carreras Candi, Alart i ell mateix): un conjunt que constituïa, en les seves pròpies paraules, «una font fresca y delectosa ja que no molt rica per estudiar y conèixer lo que fou lo *patrius sermo* a Catalunya en los gloriosos dies del Conqueridor».

La publicació de les actes d'aquest important congrés tingué lloc el 1908, un any en què Miret també donà a la llum a la *Revue Hispanique* uns nous documents dels segles XIè i XIIè amb paraules i expressions catalanes. I presentava un document íntegrament escrit en català que desplaçava el de la rendició del castell de Llorenç de 1211 a segon lloc en antiguitat. Es tractava del jurament del comte Pere Ramon de Pallars i dels seus homes de respectar la treva que els imposà el bisbe de la Seu d'Urgell i que, sense data manifesta, ell feia del primer terç del segle XII.

En aquest important article, Miret també presentà el memorial de greuges de Guitard Isarn de Caboet, que datà entre 1080 i 1095, gairebé tot escrit en català i amb expressions més riques que les formulàries i habituals de les convinences i els juraments de fidelitat. Era un del cinc-cents pergamins d'Organyà que Miret havia adquirit i que reproduïa en fotòtipia. Ara, però, l'amic Salrach ha demostrat que aquest memorial és de final de l'any 1105 o de principis de 1106.

Aquest document, verament singular, permeté a Miret de puntualitzar que el *patrius sermo*, la llengua vulgar de Catalunya, estava completament formada ja a la segona meitat del segle XI i que des d'aquell moment ja no sofriria cap alteració essencial, car considerava que el català era de les llengües neolatines que havia conservat les formes primitives amb major persistència.

També donava a conèixer un capbreu, molt catalanitzat, en la seva opinió, de la fi del segle XI. Era la relació de les rendes que el priorat d'Organyà rebia a la vila de Fontanet.

Al *Butlletí de la RALB*, acadèmia de la qual Miret també fou membre, publicà el 1912 una tercera tanda de documents arromançats del segles XI i XII. Però ja advertia aquí ell mateix que «com no tenim competència per estudiarlos filològicament ni desde'l punt de la gramàtica històrica, ens limitam a donar la collecció per rigorós orde cronològich y fentne de cada document un extracte o la transcripció sencera, segons la relativa importància».

Es tractava ara de diplomes del fons d'Organyà, però també de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell. I feia una bona arplega lèxica, extreta bàsicament de testaments. El del clergue Miró de 1047 ens informa que aquest deixà al també eclesiàstic Guadall un pijama, unes «calces blaves et nocternales». No era infreqüent de llegar peces de roba en els testaments, ni serà aquest l'únic esment d'un pijama, car Balari també esmenta unes altres «calcias ad durmiendum».

El testament dictat per Arnall el 1058, abans d'emprendre un viatge de peregrinació a Roma, esmenta també unes «calsas vermellas», per la qual cosa ja es veu que era moda de portar pijames de colors ben vistosos i cridaners. Arnall llegà al mateix temps un parell de llibres, un «troper cum immer ad Guillelmo in vita sua», establint que «post eius dicessum ad Sancta Maria remaneant et sedeant in scrinio retroaltare». Aquí, però, Miret va transcriure «sedeant in scrinio Petro altare» i el seu lapsus, seguit a cegues, ha induït a error també a més d'un editor modern.

Poc després, en 1913, Mn. Pere Pujol i Tubau va publicar tots els documents de l'Arxiu Capitular d'Urgell que ell coneixia. Arreplegà 28 mostres, que anaven del segle XI al XIII, i procurà fer-ho «segons un mètode o criteri lingüístic», que era, justament el que no trobava en l'«infatigable historiògraf Miret i Sans ... qui pot considerar-se com el més intens dels publicistes sobre la matèria que ens ocupa». Tot i que a continuació exclamava: «Llàstima que les riques col·leccions per ell presentades (com les dels qui el precediren) no siguin transcrites amb mètode i criteri filològic!».

Mn. Pujol no oblidava la curta arplega del «savi mestre de les lletres catalanes, el doctor Milà i Fontanals», la copiosa col·lecció de «l'erudit rossellonès Alart» i feia justícia a Balari i Jovany, de qui deia: «No és menyspreable el recull que va llegar-nos (encara que indirectament) l'eminent etimologista doctor Balari en la seva obra monumental *Orígenes històrics de Catalunya*».

A la fi, *tantus labor non sit cassus*, devia exclamar des de la seva tomba el bon Balari!

Pels mateixos anys, Miret publicà de nou a les pàgines del *Butlletí de la RALBL* la seva aportació «Pro sermone plebeico» (1913-1914). Aquí Miret, emparant-se novament en l'autoritat d'Alart, insistia en els seus propòsits de fer una aportació a la parla del poble, no dels literats que s'aparten del que és usual en el llenguatge viu.

I presentava a continuació algunes traduccions al català del segle XIII o XIV de documents en llatí del XII i XIII per a millor comprensió dels Templers, els quals «como gente esencialmente guerrera no conocían la lengua clásica».

Seguint les petjades de Balari, de qui ara sí que fa un bon elogi, Miret s'ocupà també dels antropònims i dels topònims de les contrades de Terrassa primer i de les d'Organyà després. En la mesura que procedí a fer una edició parcial d'una bona colla de diplomes que llavors eren ja de la seva propietat, oferia de nou un material en brut que posava a disposició d'especialistes en el tema, però que, malauradament, malgrat el seu propòsit, tampoc no reflectiren sempre «la exactitud material» dels mots, cosa que Miret pretenia.

I aquí aquestes aportacions de Miret em donen peu a defensar, una vegada més, la conveniència d'aprofitar les denominacions vives d'aquests noms propis que, particularment en el segle XI, ens són fidelment transcrits pels escriptors. Sembla lògic que, si disposem de la forma no disfressada per una falsa llatinització amb què les persones i els

indrets eren anomenats en els temps medievals, els aprofitem per no haver nosaltres d'improvisar i d'inventar noms que mai no van existir en la parla dels nostres avantpassats. No sols seria útil de recuperar la forma genuïna per a la redacció dels registos, sinó també per a la confecció dels índexs onomàstics de les nostres edicions suposadament crítiques, índexs inconsultables gairebé sempre que es fan amb els noms llatinitzats i plens d'errors, a més, perquè d'una mateixa persona se'n fan diverses i de diverses se'n fa una, equivocacions que, d'altra banda, també afecten no poques vegades la redacció dels registos.

Si ens fixem, ni que sigui molt de passada, en els noms propis llegibles en l'aplec de Miret d'Organyà podem trobar, sense el mínim ànim d'exhaustivitat: Ermel, Oruza (any 1017), Donuz (1031), Adaleiz (1034), Gilabert, Ez, Rechill, Rossa, Chomella (1039), Mir At (1045), Adaltrut, Bella (1048), Blancusza (1050), Sanzbert (1054), Od, Palatz, Trasgonza (1034-1055), Billiards, Galin (1064), Adaltrud, Guifred Sinfred, Guilabert Sinfred (1067), Lups de Puials, Oriol, Suniell, Gotsen, Godmon (1080).

Encara voldria fer unes breus consideracions respectes de la datació dels textos "literaris", literaris en sentit ampli, és clar, més antics en català. Començant per les *Homilies d'Organyà*, ja fa uns anys vaig tenir ocasió d'ocupar-me d'aquest aspecte i vaig arribar a la conclusió que les homilies foren copiades dins els primers vint anys el segle XIII. I em mantinc en aquest parer (Alturo 1995).

Després del meu estudi, Armand Puig (2001), en virtut d'unues consideracions des del punt de vista litúrgic, deduí que la còpia tingué lloc just el 1204. Però diria que el Dr. Puig confon en el seu estudi el moment de recopilació de l'homiliari amb el de la seva transcripció. Amb l'agreujant que, pel que sembla, les *Homilies d'Organyà* són una traducció catalana a partir d'un homiliari escrit en provençal. Si el raonament litúrgic de Mn. Puig és correcte, cosa tampoc del tot clara, serviria per determinar el moment de la composició del corpus homilètic occità; no del moment de la seva traducció al català i, menys encara, del moment de la còpia conservada de la versió catalana. Per tant, l'any 1204 només seria una data *post quam* no sols de la traducció al català, sinó possiblement també de la còpia que se'n conserva, que no necessàriament ha de correspondre a la primera transcripció en net d'aquesta versió catalana. En definitiva, si es tracta de donar una data el màxim de precisa possible sobre el moment de la còpia conservada de les Homilies dites d'Organyà, descartat definitivament el final del segle XII, em decantaria cap a un any proper a 1220.

Centrem-nos ara en la traducció catalana del *Liber iudicum* de Montserrat. Com és sabut, el full que transmet aquesta versió fou objecte d'una anàlisi modèlica de l'enyorat Prof. A. M. Mundó. És més, per a estudiar aquest monument primerenc de la nostra llengua, el prof. Mundó va idear un mètode anomenat, com el que s'empra en els estudis de lingüística romànica, estadísticocomparatiu, que és l'únic possible que es pot aplicar amb certes garanties a la datació de les escriptures sense indicació de data certa. I dic data certa, perquè els falsos colofons, que existeixen, més d'una vegada han desorientat i han fet errar algun investigador, dels temps passats i dels nostres dies. Es tracta d'aplicar les característiques formals d'una escriptura datada a una altra no datada, però aparentment de cronologia propera, per tal d'arribar a conclusions mereixedores d'una certa confiança en base a les coincidències morfològiques i braquigràfiques que ambdues mostres pu-

guin presentar. Com més coincidències, evidentment, més possibilitats de proximitat temporal (i, en alguns casos, àdhuc geogràfic); com més dissemblances, més llunyania, és clar.

Doncs, bé, el Prof. Mundó va aplicar aquest mètode comparant el text jurídic en català amb un ampli repertori d'escriptures. Però només va considerar l'escriptura de còdexs datats (o datables) per al període que va de 1132 a 1235. I va excloure de la comparació l'escriptura dels «documents posteriors al 1193, ja que, en les seves paraules, gairebé tots presenten des d'aleshores formes més o menys cursives».

Gairebé tots, certament; però no tots. I els pocs que es poden recollir, com veurem, són ben notables.

D'altra banda, el Prof. Mundó va incloure, entre els còdexs comparables, un sacramentari en llatí, el de la Col·lecció Capdevila, que havia pertangut a la Biblioteca General de la Universitat Autònoma de Barcelona, i que, actualment, es conserva a la BC amb la cota UAB, ms. 34. Aquest còdex és datat i presenta força coincidències amb el *Liber iudicum* català. Però, *quandoque bonus dormitat Homerus*, el Prof. Mundó va considerar el sacramentari de l'any 1209, sense adonar-se que venia datat no per l'*Anno Domini*, sinó per *Anno Passionis Domini*. Per tant, el sacramentari no és de l'any 1209, sinó de 33 anys després, del 1242, ja de ben entrat el segle XIII.

Ateses les notables coincidències entre l'escriptura d'ambdós còdexs, doncs, no hi hauria motiu per pensar que el fragment de manuscrit que transmet la traducció catalana no pugui ser considerat de semblant època. Més quan podem adduir un diploma de l'any 1273, totalment escrit també en català, que presenta així mateix força elements formals coincidents.

Ara bé, hi ha un altre detall al qual potser no s'ha prestat prou atenció. Em refereixo a l'escriptura d'unes notes marginals en llatí que han d'ésser coetànies de la còpia i que, paleogràficament, semblen més clarament d'inicis del segle XIII.

Per tot plegat, m'inclinaria a pensar que la còpia montserratina és més aviat d'inicis de la XIII centúria abans que no pas de final de la XII.

Qüestió diferent és la de determinar el moment en què es va fer la traducció, per al qual no crec que hi hagi motius per desestimar el segle XII i, fins i tot, continuar pensant en els anys mitjans d'aquella centúria, com va proposar el Prof. Mundó. Si és que no podem remuntar-nos també al segle XI per a la traducció.

Potser també és escaient de dir algun mot sobre la segona versió del *Liber iudicum*, descoberta per Mn. Benigne Marquès i pel P. Cebrià Baraut a l'Arxiu Capitular d'Urgell. En reiterades ocasions ja he manifestat el meu parer que aquesta còpia, inicialment considerada pels seus estudiosos de mitjan segle XII, era per a mi 50 anys anterior, de cap a 1100. Que el Prof. Mundó, més prudent, la fes també dels primers anys del segle XII, em va donar confiança en la meva gosadia, que avui voldria portar encara un grau més enllà, car diria que la còpia data dels darrers anys del segle XI, del seu últim quart per indicar una data més precisa, possiblement de vers l'any 1080.

De fet, que això és així sembla desprendre's de les semblants característiques formals que hom pot constatar, per exemple, en l'escriptura d'un document transcrit pel diaca Miró de la Seu d'Urgell, però també en la del cèlebre jutge i canonge de la mateixa catedral Ermengol Bernat. Fins i tot diria que té no poques semblances amb el memorial

de greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet. I no pretenc pas defensar, amb aquest acostament, que la mà d'aquests escrivans sigui la de l'amanuense del còdex jurídic català. Però sí la d'un coetani.

D'altra banda, un tema que no he vist plantejar entre els estudiosos d'aquesta traducció i de la conservada en el full montserratí és la qüestió de qui podia haver estat el traductor del llatí al català. Aquest traductor o aquests traductors havien de ser cultes; molt cultes. Car havien de tenir un bon domini del llatí i àdhuc ser capaços de regularitzar l'escriptura incipient del català.

Per al cas del fragment de la Seu d'Urgell, sabem que fou trobat a Conques. Però no per aquesta circumstància cal pressuposar-lo necessàriament d'origen pallarès, perquè hi devia ser reaprofitat a començos del segle XVI com a coberta d'algun lligall de documents o de llibre parroquial de Conques. Per això l'origen bé podia ser la mateixa Seu d'Urgell. Si així fos, seria inclinat a pensar que el cultíssim Ermengol Bernat, el suara esmentat jutge i canonge urgellès, bé en podia haver estat el traductor.

Abans d'acabar, potser no serà de més advertir que l'edició del *Llibre dels jutges de Conques* presenta alguna petita deficiència. En tinc preparada una nova edició, però avanço ja ara alguna lectura discordant que proposo, la qual, potser en algun punt, tranquil·litza els lingüistes davant algun cas altrament difícil d'explicar.

L'amic Josep Moran en l'excel·lent estudi lingüístic que li dedica s'estranya de la presència de la forma verbal *sarà*, però el que diu el manuscrit és *farà*. Per tant, l'error d'un suposat *sarà* en lloc de *serà* no és atribuïble al copista.

La forma *acstal* és una lectura errònia per *actal*. Aquesta equivocació ve motivada per la presència d'un enllaç *ct* que fa la impressió de tenir intercalada una lletra, una essa, entre la ce i la te.

Allà on s'ha interpretat «o ces coses» s'ha d'entendre «per pokes coses»; «entempransa» és «entempransa»; «pertanga» és «pertenga»; «contencion» és «contention», i «viskes» és «viskess».

Hi ha encara algun altre detall menor, però no és ara el moment de ser exhaustiu.

En definitiva, a manera de conclusió, gràcies a aportacions com les de Joaquim Miret i Sans, disposem de noves fonts que testimonien el primitiu ús escrit de la nostra llengua i aquestes mateixes fonts ens donen també alguna explicació del perquè del nou ús del català en l'escriptura, en gradual substitució del llatí. Una causa és certament la ignorància creixent d'aquesta llengua sàvia. Però hi ha altres motius. I és que les circumstàncies socials havien canviat.

Quan comencen a aparèixer les primeres manifestacions escrites del català, ja fa temps, segles —i no pocs, al meu parer—, que la nova llengua està formada. Si bé la llengua de cultura continua essent el llatí, però el llatí medieval ara, força diferent del clàssic. El clàssic era la versió culta, coneguda només literàriament, de la parla usual. Es tractava d'una llengua viva que s'aprenia al si de la llar familiar i que es perfeccionava a l'escola i per mitjà de l'estudi. Àdhuc podia donar-se el cas que qui fes ús, parlat i/o escrit, d'aquesta llengua elitista, no l'hagués tingut com a materna, sinó que l'hagués après escolarment i l'hagués practicat de consuetud en un ambient on era un llenguatge viu i àmpliament usat. El llatí medieval, en canvi, no era ja una llengua viva, sinó morta. Era un llenguatge artificios i postís, merament escolar, perquè la llengua familiar i la més usual ja era una

altra; en el nostre cas, el protocatalà o el català ja plenament format segons el moment. Tanmateix, la creació literària més prestigiosa, la comunicació intel·lectual, política i administrativa, es continuava fent en llatí; baldament es tractés ara d'una llengua apresada a l'escola. Amb més o menys mitjans, amb més o menys capacitat, amb més o menys aprofitament. D'aquí que, davant el volum de textos en llatí medieval, puguem dir que aquest llatí fou una llengua morta, però una llengua morta que gaudí d'una excel·lent salut.

I aquest nou llatí, el medieval, haurà de ser capaç d'expressar les necessitats comunicatives d'una nova societat. El Món romà ja havia donat pas al Món cristià. L'Imperi romà s'havia fragmentat en nous regnes romanobàrbars. I l'organització de la societat havia canviat substancialment.

Les noves realitats necessitaven paraules noves que les referissin. En alguns casos bastava ampliar o modificar el valor semàntic d'un mot llatí: *beneficium*, *conductum*. En altres, però, calia trobar un vocable completament nou, ni que fos manllevant-lo d'una altra llengua: *feuum*, *alode*. I també hom podia donar el cas d'haver-se de referir per escrit a realitats quotidianes de les quals hom havia oblidat la denominació llatina, per bé que es fes servir un mot que en derivés: *glevar*, *escudella*. I no era infreqüent tampoc d'haver d'escriure, així mateix, el nom d'algun topònim de denominació àdhuc preromana i de significat ja oblidat per bé que d'ús viu, com demostren denominacions pleonàstiques del tipus Pont de Suert (el pont del pont), Vall d'Aran (la vall de la vall) o «rocham appellatam Cherol» (la roca dita roca).

Tots aquests factors, ni que fossin un xic inconscientment, anaven familiaritzant els escriptors amb l'escripturització de mots no llatins en textos encara escrits en llatí.

Però la necessitat també feu que hom anés un pas més enllà i hom comencés a escriure alguna frase ja completament en llengua col·loquial. Els famosos *Juraments d'Estrasburg* en són una primitiva mostra romànica, però, en el nostre cas, també els juraments de fidelitat. En les convíncions feudals convenia de manera molt especial assegurar la més exacta i precisa literalitat dels conceptes acordats i jurats. D'aquí que es fessin en la llengua coneguda de tothom: el català; i que per evitar qualsevol contrarietat els qui venien a un acord tan important donessin la filiació materna i no la paterna.

No debades serà en l'àmbit legal on trobarem els primers textos escrits exclusivament en català. Són aquests les dues traduccions esmentades del *Liber iudicum*. Diria que aquestes traduccions estan més al servei dels pledejants que no pas dels jutges. I és que també convenia que els litigants, més si eren personatges de nota, poguessin seguir amb comoditat i entendre perfectament les argumentacions en favor o en contra dels seus interessos, així com el resultat dels laudes i de les sentències. Vet aquí la necessitat d'aquestes traduccions.

Les cartes de població destinades a un veïnat en conjunt poc o gens familiaritzat amb el llatí també devien ésser més útils traduïdes. Com així devien ser-ho els privilegis rebuts per alguns ordes militars poc donats a l'estudi, com els Templers. Les rendes que havien de tributar els pagesos, millor recordar-les en romanç en els capbreus. Les queixes per greuges entre laics també serien més fàcilment compreses en vernacle que no pas en llatí, així com els estats de comptes i la correspondència epistolar entre persones no eclesiàstiques. I, certament, la predicació hauria perdut el seu sentit si no s'hagués fet en un llenguatge tothora proper i entenedor als oients, al «uulgum pecus».

Vet aquí com la creixent ignorància d'una llengua culta, però també les inèdites necessitats d'una nova societat aniran aplanant el camí per a la gradual escripturització del català, costum que sembla ja consolidat al segle XI. I si podem seguir els passos d'aquesta evolució envers l'inici verament literari del segle XIII és en bona part gràcies a Joaquim Miret i Sans i al seu afany, que ell mateix reconeixia encara imperfecte.

Joaquim Miret i Sans va ser un home intel·ligent, culte i laboriós en l'oci; un home metòdic i meticulós, que fins i tot dels seus pecats portava la comptabilitat! Fou a més plenament conscient de la necessitat de recuperar el patrimoni bibliogràfic i documental, i ens ha llegat una importantíssima base documental, de gran valor acumulatiu. Però ell va aportar bàsicament matèria bruta, sense polir, sense l'elaboració d'un esperit crític. D'aquí que la seva obra no estigui exempta d'errors paleogràfics i filològics, perquè treballava sense un mètode prou rigorós i professional, i no aplicava l'anàlisi lingüística amb coneixement de causa. Per això Miret i Sans ens ha deixat una obra que requereix revisió (i quina no, d'altra banda?). Però si ara la podem fer, aquesta revisió, és gràcies, en bona part, a ell mateix i a la seva dedicació, que va salvar fonts primàries d'un valor enorme per al millor i més complet coneixement del nostre passat i dels primers testimonis escrits de la nostra llengua parlada i literària. Ni que sigui sols per aquest motiu, Joaquim Miret i Sans mereix el nostre sincer reconeixement i la nostra pregona gratitud de manera perdurable.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALTURO I PERUCHO, Jesús (1995): «L'apporto delle carte alla storia della scrittura e del codice», dins *Scribi e colofoni: le sottoscrizioni di copisti dalle origini all'avvento della stampa: atti del seminario di Erice, X Colloquio del Comité international de paléographie latine, 23-28 ottobre 1993*. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, p. 289-300.
- ALTURO I PERUCHO, Jesús (1999): *Studia in codicum fragmenta*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ALTURO I PERUCHO, Jesús (2007): «Breu rememrança de Guillem M. de Brocà del seu condeixeble Josep Torras i Bages: el text autògraf complet», *Ausa*, vol. 23, núm. 160, p. 351-354.
- ALTURO I PERUCHO, Jesús *et al.* (ed.) (2003): *Liber iudicum popularis ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior.
- BALARI I JOVANY, Josep (1899): *Orígenes históricos de Cataluña*. Barcelona: Est. Tip. de Hijos de Jaime Jepús.
- BARAUT, Cebrià / MORAN, Josep (1996-1997): «Fragment d'una altra versió catalana antiga del *Liber iudiciorum* visigòtic», *Urgellia*, 13, p. [7]-35.
- BOFARULL, Antoni de (1876-1878): *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*. Barcelona: Juan Aleu y Fugarull.

- CAMPILLO I MATEU, Antoni (1766): *Disquisitio methodi consignandi annos aerae christianae*. Barcinone: ex officina Caroli Saperi.
- CARRERAS I CANDI, Francesc (1903): *Lo Montjuich de Barcelona*. Barcelona: Estampa de la Casa Provincial de Caritat.
- COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, amb la col·laboració de Josep Gulsoy i Max Cahner. Barcelona: Curial / Caixa de Pensions «La Caixa».
- CORTS I BLAY, Ramon / GALTÉS I PUJOL, Joan / MANENT I SEGIMON, Albert (dir.) (1998-2001): *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Claret.
- MARCA, Pierre de (1688): *Marca Hispanica, sive Limes Hispanicus*. Parisiis: apud Franciscum Muguet.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1876): «Notas de primitiva lengua catalana», *Revista Històrica*, 3, p. 289-295.
- MIRET I SANS, Joaquim (1904): «El més antig text literari escrit en català precedit per una col·lecció de documents dels segles XIè, XIIè i XIIIè», *Revista de Bibliografia Catalana*, vol. 4, núm. 7, p. 5-48.
- MIRET I SANS, Joaquim (1908): «Documents en langue catalane (haute vallée du Sègre, XIe-XIIE siècles)», *Revue Hispanique*, t. 19, núm. 55-56, p. 6-19.
- MIRET I SANS, Joaquim (1910): *Les cases de templeers y hospitalers en Catalunya: aplech de noves y documents històrics*. Barcelona: Impr. de la Casa Provincial de Caritat.
- MIRET I SANS, Joaquim (1912): «Aplech de documents dels segles XIè y XIIè per a l'estudi de la Llengua Catalana (acabament)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, vol. 6, núm. 47, p. 381-395.
- MIRET I SANS, Joaquim (1913-1914): «Pro sermone plebeico (continuación)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, vol. 7, núm. 51, p. 163-185.
- En línia:
 <<https://www.raco.cat/index.php/BoletinRABL/article/view/201282>>. [Consulta: 10 de juny de 2020.]
- MÓRA I CATÀ, Josep Francesc de, marquès de Llió (1756): «Observaciones sobre los principios elementales de la Historia», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 1, p. 93-667. En línia:
 <<https://www.raco.cat/index.php/MemoriasRABL/article/view/207029>>. [Consulta: 10 de juny de 2020.]
- MUNDÓ, Anscari M. (1984): «Fragment del Libre jutge, versió catalana antiga del *Liber iudiciorum*», *Estudis universitaris catalans*, vol. 26, p. [155]-193. [*Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, vol. 4.]
- PUIG I TÀRRECH, Armand (2001): «Les Homilies d'Organyà: estructura i fonts», dins *Homilies d'Organyà: facsimil del manuscrit*, edicions diplomàtica i crítica d'Amadeu-J. Soberanas i Andreu Rossinyol / estudi d'Armand Puig i Tàrrrech. Barcelona: Barcino, p. 141-322.
- PUJOL I TUBAU, Pere (1899): *Pere Pujol i Tubau, arxiver de la catedral d'Urgell: obra completa*, a cura de Joan Riera i Simó. Valls d'Andorra: Andorra.

- REAL ACADEMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA (1884): *Ortografía de la lengua catalana*. Barcelona: Est. Tip. de Hijos de Jaime Jepús.
- SIMON I TARRÉS, Antoni (dir.) (2003): *Diccionari d'historiografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- VIDAL, Jordi (2019): «Joaquim Miret i Sans: els anys de formació acadèmica i les seves repercussions», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 30, p. 243-255. En línia:
<<https://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH/article/view/368397>>. [Consulta: 10 de juny de 2020.]
- VILLANUEVA, Jaime (1803-1852): *Viage literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta Real.